

УДК 241.1+342.727/731

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-69-74

Михайло МУРАШКІН©

доктор філософських наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРАВО НА СВОБОДУ ДУМКИ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ

Розкрито поняття «право» і «толерантність». Досліджено право на свободу думки в релігійній сфері. Доведено можливість толерантності між різними релігійними конфесіями. Показано неможливість існування абсолютної толерантності.

Ключові слова: права людини, свобода думки, толерантність, релігія, релігійно-містична культура.

Постановка проблеми. На сьогодні існує проблема права на свободу думки в релігійній сфері. Звідси, нашим завданням є доведення можливості толерантності між різними релігійними конфесіями, а отже, показати неможливість абсолютної толерантності в суспільстві між людьми.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Право людини на свободу думки, що визначене Генеральною Асамблеєю ООН ще в 1948 році [2], продовжувало розвиток до всезагальнолюдського, коли «повинен бути деякий символ (сакральне місце) і для всього людства» [6, с.344]. Цей символ має відображати «Нормальне» [4, с.132], «Свідоме» [3, с. 473].

Метою статті є детальний аналіз права на свободу думки і толерантність у релігійній сфері. Завдання статті полягає в тому, щоб довести можливість існування толерантності між релігійними організаціями. Але також мета полягала й у тому, щоб розкрити неможливість існування абсолютної толерантності в суспільстві між релігійними людьми.

Виклад основного матеріалу. Право – це певна система норм, що санкціонувала держава, норми, які передбачають принцип формальної рівності. У нашому випадку з приводу свободи думки право встановила Генеральна Асамблея ООН.

Загальна декларація прав людини, що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у своїй вісімнадцятій статті вказує на право людини мати свободу думки. Свобода думки у внутрішньому житті людської душі пов'язана зі свободою совісті. А це торкається толерантності в культурі світського і релігійного життя.

Свобода совісті й толерантність. За розумінням Р. Апресяна, свободу совісті слід розуміти як право людини на власне особисте духовне життя, у якому вона сама визначає свої переконання. Р. Апресян доводить, що отримати можливість самій визначати свої переконання для людини дуже важливо. Усі люди мають однакове становище щодо свого тимчасового життя на цій Землі перед обличчям майбутньої смерті. Усі люди смертні. Згідно з цим, усі вони шукають сенс свого життя. Хто більш правий у своїх поглядах? Хто може судити, якщо всі – в однаковому становищі? Тому ми й доводимо один одному власні міркування щодо життя та смерті. Але нівелювати положення доводів іншої людини силоміць ми не маємо права. Свобода совісті поширюється на свободу віросповідання. Який Бог для нас більш привабливий своїм способом життя, до того ми і йдемо, до тієї релігійної організації ми і прагнемо потрапити. Нас приваблює естетична основа релігійних культів. Ми вступаємо до релігійної громади задля відправлення цього культу. Однак для іншої людини може бути прийнятним інший спосіб життя, адже з'являються інші смаки, інші естетичні уподобання. Людину приваблюють інші релігійні пісенспіви, інші зображення божества,

© М. Мурашкін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7656-664X>

michailmurashkin@gmail.com

що видаються більш привабливими. І ми не маємо права це забороняти. Нам краще розширити своє відчуття прекрасного, щоб вмістити в себе й інших богів. Якщо ж нам це не вдається, то слід бути терплячим до іншого божества, толерантним.

Толерантність – це терпимість. Терпимість включає в себе і терплячість як здатність людини своїм вольовим зусиллям протягом довгого часу пригнічувати бажання вийти з несприятливого стану. Терплячість передбачає і наявність терпіння як наполегливості, завзятості, витримки в якійсь справі, роботі. У релігійної аскези терпіння – це покірливо і стійко переносити що-небудь. У результаті релігійної аскези як містичної практики, виникає душевне перетворення, що означає: самодостатній стан духу. Тобто терпіння як вольове зусилля і самонедостатність перетворюється на самодостатній стан просвітленої душі. Тут спочатку передбачається наявність самонедостатності, оскільки людина з дитинства певною мірою має почуття неповноцінності через те, що є залежною від дорослих людей. Терплячість і терпіння запускають механізм компенсації початкового відчуття неповноцінності як самонедостатності. За допомогою терплячості та терпіння релігійна людина намагається опанувати ситуацію за зразковими прикладами із життя святих (нерелігійна людина – із життя світських людей). До того ж, автоматизується вольовий імпульс як постійне керівництво людиною [1, с.113-114]. Вольове постійне керівництво целеспрямовує, змушуючи людину чинити так, щоб врешті-решт опанувати ситуацію. Інтенсивність прагнення діяти певним чином, щоб опанувати ситуацію, формує не тільки риси характеру, а й призводить до зникнення почуття неповноцінності [1, с.113-114], почуття самонедостатності. Почуття неповноцінності в людині так чи інакше шукає компенсації. При цьому людина намагається наблизитися до свого особистісного ідеалу (у релігійної людини ці ідеали зазвичай пов'язані з життям святих), принципово слідуючи своїй направляючій лінії, але при цьому абстрагуючись від реальності [1, с.278]. У підсумку, людина може отримати або максимальне абстрагування від реальності, коли вона вольовими зусиллями та терплячістю переслідує свої цілі, що вже неадекватні зовнішній ситуації, яка змінилася; або отримати перетворення душі як момент стану самодостатності, момент Царства Небесного (Мф 5: 3). У разі перетворення душі, блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне (Мт 5: 3). Реалізуються компенсаторні механізми, а хто плаче, втішаються, бо ж блаженні засмучені, адже вони будуть утішені (Мт 5: 4). При цьому є вказівка бути мужнім. Людина в світі матиме скорботу, але вона повинна мужитися (Ін 16:33).

Преображення душі не буде, якщо терплячість і терпіння не сповнюються терпимістю як умінням без ворожнечі ставитися до чужої думки, характеру. Тобто терплячість має бути у всіх відносинах. Передбачається обов'язковим терпляче ставлення до іншої людини як до рівнодостоїнної особистості. У такому випадку людині (релігійній людині) потрібно свідомо гамувати почуття неприйняття. Тобто терпимість є певною якістю людини, вмінням пригнічувати негативні відчуття.

Терпимість передбачає свідоме придушення почуття неприйняття культу та істин іншої релігії. Інша релігія, як і своя, теж говорить про абсолют. У такому випадку твої абсолютні стають на рівних з іншими абсолютними істинами. Це може сильно зачіпати людину. Простіше, коли неприйняття іншої людини щодо її зовнішності, манери мови, її смаку, способу життя, переконання. Якщо ж ми маємо релігійні переконання, спосіб життя, пов'язаний з релігійним догматом, догматом як абсолютотом, істиною в останній інстанції, то нетерпимість може набагато посилюватися. І в цьому випадку буває дуже важко налаштуватися на діалог із людиною іншої віри, нелегко зрозуміти людину іншої віри. Важко визнати та поважати права інаковірця, визнати право іншої людини відрізнятися від тебе, від твоїх вірувань у Бога.

Толерантність розуміється, насамперед, як пасивне терпіння, що передбачає добровільне перенесення страждань. Перенесення страждань задіює компенсаторні механізми людини, у результаті чого в людини виникає стан самодостатності. Стан самодостатності розуміється як Царство Небесне. Тоді страждають і плачуть, втішаються і стають блаженними (Мф 5: 4), оскільки настає компенсаторна реакція, як протилежний афект, у результаті чого людина знаходить Царство Небесне (Мт 5: 4), або, іншими словами, відчуває стан самодостатності, стан ІНШОГО, коли людина відчуває неможливість смерті, тобто життя вічне. Тобто страждання, біль, результатом чого є плач, змінюється відсутністю болю, благодаттю, або Царством Небесним, або станом ІНШОГО [5, с. 477]. Але спочатку/насамперед має бути терпіння, стриманість.

Стриманість розуміється також як здатність спрямувати критику на можливість допущення відправлення інших релігійних культів, терпимість до цих культів, віротерпимість в цілому як складову частину характеру людини.

Віротерпимість є формою прояву толерантності. Віротерпимість є обов'язковим принципом співіснування конкуруючих церков, синагог, храмів, мечетей, дацанів. Відсутність віротерпимості у будь-якої релігії є ознакою того, що віруючі люди, які відносять себе до цієї релігії, не відчувають стану самодостатнього характеру, а в термінології християнства не знаходять Царства Небесного.

Толерантність і віротерпимість мають бути також у взаєминах світської і релігійної влади, щоб підтримувалася доброзичливість у суспільстві в цілому. Доброзичливість з'являється, коли не переслідуються іновірці, не зводиться на них наклеп. У такому випадку толерантність виступає також і як свобода совісті віруючої людини. Толерантність сама собою є чеснотою, оскільки несе мир і спокій в соціальних, суспільних відносинах. Цим вона несе і соціальне благо. Толерантність як соціальне благо вкорінена в релігійності. Зокрема християнство несе цю толерантність у своїй основній доктрині, у доктрині проповіді милосердя, що яскраво виражено в проповіді любові до ближнього. Решта доктрин і догматів, через які виникають розбіжності, не є основними.

Християнська любов до ближнього передбачає відмову від насильства. Отже, віруюча людина покладається на щирість своїх переконань, коли долучає іновірця до своєї віри. Передбачається, у такому випадку, добровільний вступ нових віруючих до християнської громади. Добровільність виступає також як соціальна необхідність, щоб уникнути насильства, породжуючи додаткове зло, щоб уникнути соціальних вибухів релігійної нетерпимості.

Ідея толерантності затверджується в епоху просвітництва, коли свобода совісті стає природною ознакою в соціальних відносинах. Соціальні відносини епохи просвітництва також припускають свободу слова, що є досить важливим для вільного волевиявлення громадян. Однак це вільне волевиявлення передбачає розум як обов'язкове. Свобода людини передбачає і продуманий вибір, коли є альтернативи між різними способами поведінки, що керують різними точками зору. У таких свободах передбачаються різні точки зору, народжуються ідеї про суспільний прогрес як про такий стан речей, коли наявне різноманіття досвіду і думок громадян, що сприяє найбільш повному розумінню істини [6, с. 237].

Толерантність передбачає мирне співіснування різного людського досвіду, різних думок. Існування різних думок (і різних досвідів людей) передбачає виникнення дискусій, метою яких в ідеалі є взаєморозуміння опонентів і прихід до єдиної точки зору. Але спочатку має бути терпимість до іншої точки зору. Терпимість до іншого (чужого) уявлення, розуміння не означає відмову від критичного ставлення. Терпимість до іншої думки не означає відмови від власних переконань.

Релігійні погляди – це такі погляди, щодо яких немає точних критеріїв їх оцінки. Докази щодо релігійних доктрин носять характер осягнення такого стану речей, коли людина може віддати перевагу і вибрати будь-яку точку зору.

Вільна перевага щодо тих чи інших поглядів завжди присутня, коли немає чітких критеріїв оцінки цих поглядів. Релігійні погляди якраз і не мають чітких критеріїв їх оцінки, бо ж передбачаються релігійна віра, моральні переконання щодо релігійних доктрин.

Умовою громадського єднання представників різних релігійних вірувань є толерантність – через те, що вона є важливим елементом культури спілкування. А культура спілкування передбачає момент єднання людей, яких об'єднує певний стиль спілкування як культурний феномен, як культурна спільність між ними.

Толерантність виступає як єдність спонтанно-негативного сприйняття того, що існує в іншій людини, і в той же час – позитивної дії щодо (в напрямку) цієї людини. Тобто толерантність – це єдність неприйняття і засудження будь-якої людини і в той же час прийняття і допущення, певною мірою, способу життя тієї людини. Толерантне прийняття світогляду та способу життя іншої людини не тотожне вимушеному примиренню з обвинуваченням будь-якої людини стосовно її світогляду і способу життя. Толерантність як терпимість не передбачає «аблерантності». Абсолютизована терпимість відкриває прямий і вільний шлях сваволі та насильству з боку злодіянь людей. Отже, толерантність як терпимість не допускає потурання по відношенню до зла,

компромів, коли виникає посягання на моральну гідність людини, на свободу в межах загальноприйнятих моральних норм [3].

Толерантність передбачає певну ступінь терпимості та поблажливості, коли людина вирішує, що заради того чи іншого стану речей «не варто списи ламати», та виключити толерантність (терпимість) з релігійної свідомості неможливо, оскільки наслідком терпимості можна вважати виникнення в людині феномена самодостатності містико-естетичного досвіду, феномена, що за своїми характеристиками надзвичайно подібний до божественності – божественності Царства Небесного в християнстві, божественності Нірвани в буддизмі, божественності Дао в даосизмі, божественності Мокши в індуїзмі.

Толерантність. Толерантність передбачає ставлення до іншої людини як до рівного по достоїнству. Для такого ставлення людині часто доводиться свідомо гасити в собі почуття неприйняття до іншої людини. Наприклад, неприйняття манер іншої людини, її способу жестикулювати або манери говорити, тощо. Релігійна людина має свідомо приборкувати неприйняття іншої ритуалістики. Наприклад, послідовник «Фалунь-Дафа» або послідовник руху «Харе-Крішна» має приборкувати неприйняття ритуалістики християн хреститися. І навпаки, християнин повинен ховати в собі неприйняття ритуалістики «Фалунь-Дафа» або ритуалістики послідовника руху «Харе-Крішна». Людина певної культури, певної релігії часто не може прийняти іншу манеру мови, іншу зовнішність, інший спосіб життя людини іншої культури, іншої конфесії. Однак толерантність передбачає таке прийняття. Які ж настанови мають бути, щоб прийняти ту чи іншу культуру, ту чи іншу релігію? Перш за все, слід налаштуватися на розуміння іншої людини. Для цього маємо визнати її право відрізнятись від нас, від нашого способу життя. Проте відмінність повинна мати певну міру. Ми всі – люди, і в нашому житті присутнє загальнолюдське, загальнолюдські цінності є мірою і межею, які не можна перетинати. Тому толерантне ставлення до іншої людини передбачає діалог з приводу способу життя, діалог про загально-людські цінності. І тут вже немає пасивного терпіння іншої культури та іншої релігії. Тут має бути активна розмова про цінності, хоча толерантність передбачає і пасивне терпіння, добровільне перенесення страждань і болю від іншої людини. Однак при перенесенні страждання і болю тепліться надія на те, що цей інший зміниться, ухвалить такі спосіб життя, який включає в себе, перш за все, загальнолюдські цінності. Тому й існує стриманість по відношенню до тих чи інших неприємних проявів учасників діалогу, тому й цінуються поступки в питаннях надмірних свобод у здійсненні культів тими чи іншими релігійними фанатами.

Віротерпимість є формою прояву толерантності, що необхідна в умовах співіснування церков, які конкурують між собою. Причому це суперництво виявляється більш жорстким, ніж суперництво церкви зі світськістю. Причини такого становища полягають у тому, що церкви мають власний конкретний матеріальний прибуток і тому борються за прихожан, за залучення їх саме до своєї церкви.

Толерантності сприяє обмеження влади, що встановлює перевагу певної релігії. Сприяють і рівні умови для всіх релігій, і умови мирного стану соціуму. Відторгнення тієї чи іншої релігії, того чи іншого способу життя означає відторгнення своєрідності тих чи інших людей, а отже, і їх обурення. Якщо це своєрідність, що суперечить загальнолюдським цінностям, то вона має допускатися та існувати на рівних в будь-якому соціумі. Таке припущення сприяє любові до ближнього і милосердю, про який говорять тексти Біблії та й усі священні писання світових релігій. Наприклад, Коран, Тора, Веди, Упанішади, Бхагавад-Гіта, Трипитака, Дао де цзін. Це милосердя практичне, милосердя, що веде до соціального блага.

Першою тенденцією до соціального блага в державі є відмова від насильства, якщо немає нехтування загальнолюдських цінностей. У релігійних питаннях – це умова добровільного вступу людей до релігійних громад без будь-якого примусу. Добровільність та відсутність будь-якого примусу в цих питаннях пробуджує в людині щирість його переконань. Вона перестає приховувати свої погляди, вести подвійне життя, а отже, роздвоюватися, плекати в собі проблеми, і тим самим йти убік від дійсності свого існування.

Відмова від насильства та примусу в питаннях релігії дає можливість соціуму уникнути більшого зла соціальної нестабільності порівняно з дратівливими часом не життєвими вчинками віруючих, але вчинками, що не порушують загальнолюдські цінності.

Толерантна людина наділена здатністю вибирати загальнолюдське між альтернативними точками зору, вибирати такий спосіб поведінки, що не закреслює позитивне у віруючого під час діалогів із ним. У цих діалогах толерантна людина користується різноманіттям досвіду, інформації, своєрідністю думок, спонукаючи віруючу людини по-іншому поглянути на проблеми, збагачуючи віруючого все новими й новими фактами із життєвого укладу інших релігій, тим самим не даючи зациклюватися на одному.

Різноманіття досвіду, фактів і всіляких альтернативних думок сприяє більш глибокому розумінню істин. Зрештою, такий стан речей можна розцінювати як провідний для прогресивних тенденцій у суспільному житті.

Толерантна людина спирається на наукові факти в дискусії, адже будь-які об'єктивні знання спонукають сперечатися до взаєморозуміння. Оponentи в суперечках часто приходять до загального конценсу, якщо їм пропонуються об'єктивні закономірності та повторюваності в об'єктивній реальності.

Чужа точка зору може йти, також, у супереч здоровому глузду, проти об'єктивних реалій. Але толерантна людина терпляча. Вона спирається на науковість і об'єктивність. Толерантна людина не відмовляється від власних переконань, продовжує критику опонента в дискусії. Толерантна людина приймає плюралізм в судженнях, що не мають точних критеріїв оцінки. Такими судженнями є, наприклад, судження, що ґрунтуються на релігійній вірі. У такій ситуації толерантна людина приймає і розуміє своєрідність і неповторність свого опонента в цілому. Релігійні вірування, а також своєрідність національних традицій у людини, або їх особливості в моральних переконаннях, – це переваги у своїй неповторності, що не мають точних критеріїв оцінки. Отже, толерантна людина може йти на угоду заради суспільного єднання людей протилежних вірувань. Припускаючи правильність тих чи інших положень у суперечках, толерантна людина проявляє позитивне ставлення до свого опонента. Толерантна людина має впевненість у тому, що не варто ламати списи з приводу несуттєвого. Через це вона поблажлива до свого супротивника в суперечці. Однак ця поблажливості і поступливість, насправді, – вимушене примирення, тобто поступливість до певної міри. Навіщо ламати списи через дрібниці? Є в соціальному житті явища, що необхідно засуджувати, ті, що спрямовані проти загальнолюдських цінностей. Відносно таких явищ толерантна людина непримиренна і пояснює своєму опонентові загальну шкоду для всіх. Абсолютної терпимості у толерантної людини немає, адже така терпимість веде до сваволі. Свавілья – як посягання на свободу особистості та моральні загальнолюдські підвалини, як потурання злу – виникає у зв'язку з надмірною терпимістю до цього зла. Надмірна терпимість закінчується насильством.

Розуміння Бога представлене праукраїнськими релігійними віруваннями, розуміння Бога як Дива і Лади, коли світ навколо людини стає дивним, розуміння Бога як Вирію, тобто райського стану душі, Духа, розуміння Бога як Частки, тобто божественного щастя як стану Духа. Усі ці розуміння (якщо їх розуміти символічно) вписуються в наукову картину світу, не суперечать етичним принципам інших релігій і тому з самого початку мають характеристику толерантності.

Релігія в цілому, незважаючи на її фантастичні уявлення та міфологічні положення, зрештою, орієнтує до життя, до ствердження такої цінності як життя людини. А це дає можливість враховувати певну мудрість адептів задля узагальнюючих світоглядних картин світу, у яких на першому місці стоїть людське життя як непорушна цінність, без якої життя людини втрачає сенс.

Інтегруючи наукові факти про релігію, можна фіксувати у висновках багато того, що описано в можливостях, але не може ніяк перетворитися на дійсність. Релігії містять у собі багато мудрості, що орієнтує людину на таку цінність як життя, яка співпадає з науковими фактами. Їх інтеграція веде до положень, що мають бути в способі життя людини.

Висновки. Розкривши право на свободу думки і толерантність маємо зазначити, що в демократичому суспільстві є можливість існування толерантності між різними релігійними конфесіями. Але є і неможливість існування абсолютної толерантності як у світському так і в релігійному житті. Тобто кожна людина може мати свою думку. У Всезагальній декларації прав людини, що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, сказано, що «Кожна людина має право на свободу думки» [2].

Список використаних джерел

1. Адлер А. О нервическом характере ; под ред. Э.В. Соколова ; пер. с нем. И. В. Стефанович. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. 388 с.
2. Загальна декларація прав людини. Прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральною Асамблеєю ООН від 10.12.1948 року. Стаття 18.
3. Мурашкин М. Г. *Записи 2019 года*. Дніпро : СІЧ, 2020. 476 с.
4. Мурашкин М. Г. *Записи 2000 года*. Днепропетровск: СІЧ, 2006. 208 с.
5. Ортіс, Ліза М. (2003) «Я»/інший (self/other) // Енциклопедія постмодернізму. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи».
6. Халапсис А. В. (2017) Зеркало Клио: метафизическое постижение истории: монографія. Днепр : Середняк Т. К. 380 с.

Надійшла до редакції 16.12.2021

References

1. Adler, A. O. (1997). Nervicheskom kharaktere [On the nervous nature] ; pod red. É.V. Sokolova ; per. s nem. I. V. Stefanovich. Saint-Petersburg : Universitetskaya kniga. 388 p. [in Russ.].
2. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny [Universal Declaration of Human Rights]. Prynyyata rezolyutsiyeu 217 A (III) Heneral'noyu Asambleeyu OON vid 10.12.1948 roku. Stattya 18. [in Ukr.].
3. Murashkin, M. G. (2020). Zapisi 2019 goda [Notes of 2019]. Dnipro : SICH. 476 p. [in Russ.].
4. Murashkin, M. G. (2006). Zapisi 2000 hoda [Notes of 2020]. Dnepropetrovsk : SICH, 2006. 208 p. [in Russ.].
5. Ortis, Liza M. (2003). «Ya»/inshyy (self/other) // Entsyklopediya postmodernizmu. Kyiv : Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy». [in Ukr.].
6. Khalapsis, A. V. (2017) Zerkalo Klio: metafizicheskoye postizheniye istoriy [Mirror Clio: metaphysical understanding of history] : monohrafiya. Dnepr : Serednyak T. K.. 380 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Mykhailo Murashkin. The right to freedom of opinion and tolerance. Today there is a problem of the right to freedom of thought in the religious sphere. Hence, the task is to prove the possibility of tolerance between different religious denominations, and therefore to show the impossibility of absolute tolerance in society between people.

Tolerance implies treating another person as an equal in dignity. For such an attitude, a person often has to consciously extinguish the feeling of rejection of another person. For example, not accepting the manners of another person, his way of gesturing or manners of speaking, and so on. A religious person must consciously extinguish the rejection of other rituals.

Religious tolerance is a form of tolerance that is necessary in the conditions of coexistence of competing churches. And this rivalry is tougher than the rivalry of the church with the secular. The reasons for this situation lie in the fact that the churches have their own specific material income and therefore fight for the parishioners, for their involvement in their church.

Rejection of violence and coercion in matters of religion enables society to avoid the greater evil of social instability in comparison with the irritating times, not the life actions of believers, but actions that do not violate universal values.

Religion in general, despite its fantastic ideas and mythological positions, still focuses on life, to affirm such a value as human life. And this makes it possible to take into account a certain wisdom of the followers for the sake of generalizing worldviews, in which human life is in the first place as an inviolable value, without which human life loses meaning.

In a democratic society there is a possibility of tolerance between different religious denominations. But there is also the impossibility of the existence of absolute tolerance in both secular and religious life. That is, everyone can have their own opinion.

Keywords: *human rights, freedom of opinion, tolerance, religion, religious and mystical culture.*